

BOMBARDEIG DE LA UNIVERSITAT INDUSTRIAL (1938)

Un testimoni d'Eduard Fontserè i de Josep Pons

Antoni Roca Rosell
Antoni.Roca-Rosell@upc.edu

La Guerra civil espanyola està plena d'episodis dramàtics, molts dels quals encara estan per descobrir. La historiografia sobre aquest esdeveniment és molt important, però continua essent insuficient, per raons científiques, però també en termes morals.

Volem aportar aquí un episodi poc recordat sobre el bombardeig a la Universitat Industrial de Barcelona, que concentrava no solament un bon nombre d'escoles tècniques, des de la formació de joves aprenents fins a l'enginyeria, sinó també laboratoris, una residència d'estudiants i serveis científicotècnics com el Servei Meteorològic de Catalunya, d'on prové el document que reproduïm.

El Servei Meteorològic de Catalunya, creat el 1919 per la Mancomunitat de Catalunya, començà a funcionar el 1921 i adquirí molt aviat una gran projecció pública per la professionalitat de les seves actuacions, en particular, les previsions del temps. El seu director fou Eduard Fontserè Riba (1870-1970), físic, professor de la Universitat de Barcelona i membre de l'Acadèmia de Ciències i Arts i de l'Institut d'Estudis Catalans¹. Fontserè era una persona vinculada al món cultural català, amb forts compromisos al món excursionista i alineat amb el catalanisme democràtic. Fou un dels creadors de la Societat Astronòmica de Barcelona (1910), de la Societat Catalana de Ciències Físiques, Químiques i Matemàtiques (1932) i de la Societat Catalana de Geografia (1935). Des del 1913 fou director de la Secció Meteorològica i Sísmica de l'Observatori Fabra.

El Servei Meteorològic basà el seu funcionament en un suport social molt ampli per la meteorologia, com ho demostra el fet que molt aviat comptés amb més de dos cents observadors voluntaris. Un altre dels seus suports vingué del mecenes Rafael Patxot Jubert (1872-1964), industrial de Sant Feliu de

¹ Vegeu: ROCA ROSELL, A; BATLLÓ, J.; ARÚS, J. (2004) *Eduard Fontserè i Riba (1870-1970), promotor de la meteorologia professional catalana*, Barcelona, ACAM.

Guíxols, amb una gran vocació científica i una notable activitat com a meteoròleg aficionat. Establí un ajut al Servei Meteorològic de Catalunya per portar a terme estudis de núvols, partint de la realització de fotografies, moltes de les quals amb procediment estereoscòpic. L'ajut provingué de la Fundació Concepció Rabell, una de les que Patxot gestionava. El Servei rebé diversos altres ajuts d'aquesta Fundació com, per exemple, l'edició de memòries en català durant la dictadura de Primo de Rivera.

En esclatar la guerra civil, Patxot, que s'havia traslladat a la seva residència a Mosqueroles, al Montseny, acabà refugiant-se a Suïssa, fugint dels atacs de grups incontrolats. El mateix govern de la Generalitat l'autoritzà a marxar i el seu amic Eduard Fontserè l'ajudà. Patxot i Fontserè mantingueren correspondència durant la guerra, de manera que, en un moment donat, Patxot sol·licità que s'evacuessin els materials d'estudi dels núvols –principalment, plaques fotogràfiques de vidre–, tan vulnerables com eren. Els governs de la Generalitat i de la República autoritzaren l'evacuació, però el desenvolupament de la guerra no la feu possible.

El 1939 el Servei Meteorològic de Catalunya fou suprimit per les noves autoritats franquistes i el seu material, confiscat. Fontserè morí convençut de la seva destrucció, però afortunadament, bona part del material documental va ser retornat a la Generalitat de Catalunya i es troba dipositat a la Cartoteca de l'Institut Cartogràfic de Catalunya². La filla de Fontserè, Maria, diposità al mateix lloc una important col·lecció de documents. Entre ells, es troba el titulat³:

"Esborrany. Notes referents a l'arxiu i material de nefologia de la Fundació Concepció Rabell, des de les primeries de l'any 1938. Algunes d'aquestes notes porten dates aproximades, perquè s'han perdut els documents i anotacions originals. Llevat d'algunes d'aquestes imprecisions de data, els fets són certs, i desgraciadament prou vius en la memòria." (13 + 12 pàgines manuscrites, 31 de març-6 d'abril de 1947)

L'escrit de Fontserè explicava el desenvolupament dels esdeveniments a Rafael Patxot, el qual havia decidit mantenir el seu exili, ara pel seu rebuig al franquisme. Patxot estava intentant de recuperar el material requisat per les

² El catàleg en línia es troba a: <http://www.icc.es/biblio/smc.html>

³ Fons Fontserè, FF carp 44-4.

autoritats franquistes, a les quals atacà en les organitzacions internacionals tant com va poder⁴. L'informe de Fontserè anava destinat a aportar informació del comportament dels franquistes en la supressió del Servei i posterior incautació del seu fons.

Reproduïm un extret de la part inicial de l'informe de Fontserè, que fa referència a la impossibilitat d'evacuar el material nefològic abans de 1939, a causa de l'enduriment de les condicions de la guerra a Barcelona i a Catalunya. Fontserè recull una explicació molt viva de l'antic fotògraf del Servei, Josep Pons Girbau (1889-1966), on trobem detalls de l'atac a la Universitat Industrial.

El document ens situa en algun dels bombardeigs de març de 1938, dins l'episodi més virulent dels atacs a la població de Barcelona, uns bombardeigs ordenats personalment per Mussolini i que, per la seva duresa, provocaren la intervenció del Papa de Roma i, fins i tot, la de Franco. Per l'hora que menciona el text, abans de les 8 del matí, i consultant les dades tan acurades que ofereix Joan Villarroya⁵, es deu tractar d'un dels bombardeigs del 17 de març de 1938. Ens diu el document que un avió llançà dues bombes a la Universitat Industrial. Una caigué a uns 200 metres del recinte, però l'altra enderrocà la "quarta part posterior" de l'edifici del rellotge.

Recordem que el març de 1938 Barcelona va conèixer el punt àlgid dels bombardeigs a la ciutat. En pocs dies, patí 13 bombardeigs aeris que causaren més de 500 morts, dels quals molts eren infants, i uns 1.500 ferits. El mateix 17 de març, al migdia, un bombardeig provocà l'ensorrament de diversos edificis a la plaça Universitat, principalment a la cruïlla del carrer Balmes amb la Gran via de les Corts Catalanes, just al costat de l'edifici central de la Universitat de Barcelona, que resultà afectada per l'impacte de les bombes. Segons el testimoni que reproduïm, hi havia hagut una amenaça explícita a la universitat "separatista" a través de la ràdio de Sevilla. En aquestes accions hi veiem una confirmació. Es tracta, doncs, del primer bombardeig "modern" de la universitat.

Des de fa poc, s'ha erigit un monument a la Gran via, davant del cinema Coliseum, com a homenatge a les víctimes d'aquells bombardeigs i per per-

⁴ PATXOT I JUBERT, Rafael (1952) *Guaitant enrera: fulls de la vida d'un octogenari*, Ginebra, Ed. Privada.

⁵ VILLARROYA I FONT, Joan (1999²) *Els Bombardeigs de Barcelona durant la Guerra Civil*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

petuar-ne el record. Recordem que des de febrer de 1937 a gener de 1939, el nombre total de bombardeigs fou en torn de 180, amb més de 1.800 morts i uns 2.700 ferits. Van resultar afectats uns 1.800 edificis, dels quals 300 completament destruïts. Es llançaren unes 1.900 bombes de diferent potència.

Heus aquí el text. Parla Eduard Fontserè:

“Mentrestant, però, i abans que es donés aquella autorització [de traslladar el fons de fotografies de núvols de la Fundació Rabell] la situació a Barcelona s’havia anat fent tràgica. Els hidros italians de les bases de Mallorca, secundats algunes vegades pels avions que venien de ponent, havien intensificat els seus atacs a la ciutat. A darrers de març o primers d’abril [de 1938], vingué un moment que la ràdio de Sevilla anuncià que les universitats “separatistes” rebrien la visita de l’aviació de Franco, i, efectivament, la universitat literària i la universitat industrial no trigaren a ésser bombardejades.

Deixem la paraula al fotògraf Sr. Pons:

‘A la fi, esdevingué el que feia temps que tenim la temença que hauria de succeir. Un jorn, entre set i vuit del matí, va passar per damunt de l’Escola Industrial un avió i va procurar localitzar-hi dues bombes. La primera va caure a uns dos cents metres, i la segona, just damunt l’edifici del rellotge, on estava instal·lat el Servei Meteorològic de Catalunya. La bomba esmicolà sis pisos, des de la teulada fins a la planta baixa, i enderrocà la quarta part posterior d’aquell casal. La metralla penetrà en l’oficina del Servei i en quedaren diferents troços empotrats en els aparells de ràdio. El fet d’ésser la segona bomba la que hi va caure va fer que, en sentir el retronys de la primera, els radiotelegrafistes ràpidament es tiressin a terra, i la resta del personal s’entaforà al lloc que cregué més bon recer per si en tiraven d’altres, cosa que succeí tot seguit. No quedà un vidre sencer en gairebé tot l’edifici. Aquest fet no minvà pas l’arrelat sentit del deure que tenia tot el personal del Servei el qual reprengué immediatament les seves tasques.

‘Esdevingut el fet descrit, amb la fonamentada temença que el cas es repetís, el Dr. Fontserè va resoldre posar a més bon recer tot el material fotogràfic i les llibretes on hi havia les dades relacionades amb els clixés impressionats, com també les observacions nefològiques que durant disset anys s’havien anotat cada dues hores. Els clixés 13 x 18 cm, de suport de vidre, passaven dels quatre mil, i els impressionats amb teodolits

fotogràfics no ho recordo bé, però crec que passaven de dos milers. Tot aquest material fou traslladat a l'Observatori Fabra. També formava part del material indicat, propietat exclusiva de la Fundació Concepció Rabell, diferents aparells fotogràfics, acoblats amb altres, també desapareguts, de la meua propietat.'

Fins aquí les notes del Sr. Pons.

L'elecció de l'Observatori Fabra com a lloc més segur fou feta em vista que fins aleshores res de la muntanya no havia estat bombejat i que la gent armada més propera era als edificis del cim del Tibidabo, on hi havia un reduït escamot de 'milicianos', sense importància militar. De l'Observatori fou escollida la sala dels sismògrafs, perquè dos dels seus costats són a la roca viva, i els altres dos miren a la ciutat, és a dir, a la banda oposada als edificis del cim de la muntanya."

El testimoni de l'atac a la Universitat Industrial està, doncs, força il·lustrat. Ens fa veure de manera gràfica que la guerra civil espanyola tingué moltes dimensions, com per exemple, aquesta hostilitat dels franquistes cap a la ciència i la tècnica, o almenys, cap a determinades orientacions de la ciència i de la tècnica.